

demokratično ustavo in pripravil pot fašistični diktaturi, v času, ko gre za poživitev fašistične, tako imenovane »črne internacionale« ali Mosleyevega gibanja, za katerim stoje neki ameriški krogi, ki so v zvezi z Mac Carthyjem.

To se godi v času, ko se je Nemčija gospodarsko neverjetno razmahnila in ko je v Avstriji brezposelnost preseгла število 500.000. Vzdušje, ko se v Avstriji stalno višajo cene in se ljudje radi spominjajo relativno visokega življenjskega standarda pod Hitlerjem, je kaj primerno za širjenje sanj o anšlusu, za zastrupljanje javnega mnenja in za razevet podtalnih idej.

k. n.

POROČILA

PRVI LJUBLJANSKI GLEDALIŠKI LIST

Slabo poznavanje razmer ali slepo zaupanje rodi napake, ki se prevzemajo iz knjige v knjigo, pa nepreverjene, nepotrjene ustvarjajo napačna izhodišča in nestvarne zaključke. Tako beremo v Gspanovi izdaji Linhartovega Zbranega dela (Ljubljana 1950, I, str. 481), da bi vprašanje uprizoritve Linhartovega »Matička« utegnili osvetliti morda le »najdba ljubljanskega gledališkega časopisa (Laibacher Theaterzeitung), ki je izhajal vsaj od 1786, a danes ni dosegljiv«.

V Ljubljani so od leta 1786 pa do konca stoletja gostovale te-le gledališke družine: 1785/1786 Friedrich Zöllner, v poletnih mesecih 1786 Johann Friedel, 1786/1787 Ernst Kuhne, poleti Bartolinijevi laški operisti, 1787/1788 nastopa Friedlova družina, na jesen 1787 nekaj časa Katarina Ambling, v poletni sezoni pa zopet Bartolini, 1788/1789 Franz Anton Göttersdorf, poleti Bartolini, 1789/1790 Bartolini, poleti pa F. X. Felder, 1790/1791 igra družina Georga Wilhelma, na spomlad 1791 Filip Jakob Berndt, poleti Malipietro Mazzoti, dalje 1791/1792 F. X. Felder, v zgodnji jeseni pa Josef Wirtinger, od 1792 do 1795 sta Stanovsko gledališče najela Albonico Rolland in Georg Müllner, poleti 1795 pa igra Vaninijeva nemška družina. Do konca stoletja se menjavajo še Wilhelm (1795/1796), Konstantin Paraskowitz (1796/1797), Georg Dengler (1797/98) in Georg Schantroch (1798—1800). Za nobeno od teh družin ni znano, da bi izdajala kak gledališki časopis.

Ako bi bil po letu 1786 v Ljubljani zares izhajal gledališki časopis, bi z njega najdbo lahko na široko zajeli pisano zgodovino ljubljanskega gledališča zadnjih desetletij 18. stoletja. Tako pa smo navezani predvsem na arhivsko gradivo, na raztresene vesti v lokalnem časniku, na podatke v Gothaer Theaterkalender za ta leta ter na nekaj redkih ljubljanskih gledaliških tiskov. Čudno je, da so za ta gledališko razgibani čas, ko je v Ljubljani nastopalo tudi nekaj diletantskih skupin, in ki je dozorel prvo slovensko predstavo, gledališki podatki tako skopo odmerjeni. Ako bi bil takrat v Ljubljani izhajal gledališki časopis, bi morali vsaj starejši gledališki zgodovinarji o njem kaj vedeti, toda ne Dimitz ne Radics ga ne omenjata, nasprotno niti ne poznata cele vrste gledaliških družin in predstav med 1786—1800. Domnevna »Laibacher Theaterzeitung« ni zabeležena nikjer, ne v gledaliških arhivih ne

v bibliografskih pomagalih, ne pri potopiscih, ki pišejo o ljubljanskem gledališču, nikjer se ne omenja ne urednik ne založnik in tudi znana nemška literatura, Goedeke, ki beleži kranjske tiske, je ne pozna. Tako torej lahko že na podlagi rečenega zanikamo existenco ljubljanskega gledališkega časnika v letih po 1786.

K temu dodajmo še čisto specifične ljubljanske gledališke razmere. Kdo pa je tvoril gledališko občinstvo, ki bi bilo omogočilo izhajanje takega časopisa? Slovenskega meščanstva še ni bilo, obrtništvo in drugo slovensko prebivalstvo je deloma zaradi neznanja jezika, deloma zaradi mračnjakega nazora o igralcih in igraltvu, obiskovalo nemške predstave le bolj poredko. Ostalo je torej ne preveč številno višje in malo številnejše nižje plemstvo, meščansko izobraženstvo, uradništvo in vojaštvo. Krog stalnih obiskovalcev gledališča je bil potemtakem zelo majhen, vendar pri privzgojeni ali morda celo prirojeni ljubezni do gledališča zadosti velik, da se je ob njih podpora dobra gledališka družina lahko sorazmerno dostojno pretolkla skozi zimsko, postno ali poletno entreprizo. Komaj pa bi bil ta gledališki krog lahko omogočil izhajanje gledališkega časopisa, ko je znano, da so se principalni pritoževali nad zastonjkarji in drugimi, ki so se jim zdele vstopnice predrage — čeprav so bile cenejše kot drugod — in da je publika že takrat računala s cenejšimi abonmaji.

Odrpito je tudi vprašanje uredništva. Kdo od takratnih Ljubljancev, razen Zoisa in Linharta, bi bil zadosti usposobljen za vodstvo in urejanje gledališkega časopisa? Zois je sicer zbiral libreta in podpiral gledališnike, gledaliških kritik pa ni pisal. Tudi o Linhartu ni nič znanega — razen morda nekaterih krajših gledaliških sestavkov v lokalnem časniku — da bi bil urejal kak tak časopis. Končno je tu še protislovje: gledališka poročila, naznanila ipd. izhajajo med leti 1785—1800 dokaj pogosto ravno v Laibacher Zeitung, ko bi vendar sodila v lokalni gledališki časopis, ako bi bil zares izhajal. To preseneča tem bolj, ker kažejo primeri takratnih lokalnih časnikov, da spremljanje in ocenjevanje gledaliških prireditev pravzaprav ne spada v njihoficialni okvir. Tako lahko tudi s te plati zanikamo, da bi bil v osemdesetih letih 18. stoletja izhajal v Ljubljani gledališki časopis.

Kako pa je moglo priti do tako odločne trditve o izhajanju ljubljanskega gledališkega lista v letih po 1786? Tistega, ki je prvi zapisal to vest, je zavedlo morda ime »Laibacher Theaterjournal«, ki se v gledališki zgodovini Ljubljane, zlasti v 19. stoletju, večkrat ponavlja. To pa niso morda gledališki dnevniki ali gledališki letaki, ki so z njimi naznanjali vsako predstavo (najstarejši ohranjeni ljubljanski gledališki letak je iz leta 1776), ampak seznam osebja in iger, ki so jih uprizorili v tej ali oni sezoni, in so jih ob koncu entreprize dali tiskati vsakokratni šepetanci. Vendar je prvi tak »žurnal« znan šele za igralsko sezono 1796/1797 (Paraskowitz), naslednji pa za leto 1800/1801, ko je v Ljubljani igral Wilhelm Frasel. S tem seveda ni izključeno, da so taki tiskani zbirni gledališki programi izhajali v Ljubljani že prej, ker je res, da so nekateri principalni prosili v svojih pismih, naj bi jim iz Ljubljane poslali seznam iger, uprizorjenih v prejšnji sezoni. Toda to so lahko bili tudi le rokopisni sezname ali plačilne tabele, kakršne so se ohranile za Schikanedrovo družino v letu 1781/1782. Vse navedeno torej kaže, da okoli 1786 ni izhajal v Ljubljani gledališki list in so gledališki letaki, gledališki žurnali in naznanila ter kritike v lokalnem časniku le borno nadomestilo zanj.

Izhajanje gledališkega časopisa v osemdesetih letih 18. stoletja pa nadvse jasno zanika prvi ljubljanski gledališki list, ki je nekaj časa dejansko izhajal, toda šele mesec januarja 1799. Ta redkost, edini doslej znani primerek, hrani Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani (Radicseva mapa I., K.). Vsega skupaj so ohranjene štiri enote: »Nachricht«, t. j. oglas in program lista »Theaterjournal« (2 kosa) z ocenami in »Appellation an die gesunde Vernunft gegen das sehr ungesunde hiesige Theaterjournal«, t. j. polemika F. Frankensteina, režiserja Schantrochove družine, z anonimnim recenzentom gledališkega lista.

Iz »Obvestila« izvemo, da se v nasprotju z drugimi večjimi mesti doslej še nikomur ni zdelo vredno, pisati o ljubljanskem gledališču, ki ni ne dobro ne slabo. Zato se je v Ljubljani zbral krožek ljudi in se odločil, da bo tedensko izdajal »gledališki žurnal«, katerega namen bo, izboljšati igro gledaliških članov, opozarjati na izbor iger, razdelitev vlog, uporabo kostumov ter recenzirati igre, uprizorjene po 1. januarju 1799. Recenzije bodo stvarne, brez namigavanj in satirične osti, njih glavni smoter bo, da dobrohotno poučijo neizkušenega ali slabega igralca. Pri tem jih bo vodil dvojni namen gledališke kritike: da opozarja na napake v deklamiranju, gibih in telesni drži in da širi dober okus s pobijanjem nizko komičnega. Načrt recenzij bo tak-le: 1. Vsebina igrokaza, če je ta nov; 2. opombe k vsebini; 3. presoja prednesa in igranja; 4. opazke o kostumu in dekoracijah. Pobudniki lista so računali tudi na pomoč »mnogih ljubljanskih prosvetljenih, v dramatični stroki izkušeniš mož«, ki naj bi svoje podpisane ali nepodpisane prispevke oddajali pri Kleinmayerju.

Kritični del, t. j. »Theaterjournal« šteje 12 strani. Recenzije se na zunaj drže začrtanega programa in izpričujejo še dokajšnjo kritičnost in samostojno presojo. Glavni poudarek je na vsebini iger in na opombah k njej. Recenzent pozna sočasno dramatiko, zato lahko primerja, nareja, podreja, izlušči jedro, loči originalnost od plagiata, izraža pomisleke, graja pa tudi hvali. V presoji igralcev se omejuje v glavnem le na prikaz slabe in dobre igre, daje pa tudi nasvete ali pa se zaleti v ustaljeno igralsko lestvico, tako imenovano ranglisto, ki je vodilna zlasti v neprimerni razdelitvi kostumov (ravnatelj ima najlepšo obleko, pa čeprav ni primerna za njegovo vlogo ipd.). Mnenje o igralcih je kratko in zgoščeno, nekako tipizirano, morda celo osebno in površno, kar izraža bolj celotni hipni vtis kot pretehtano in poglobljeno sodbo dobrega gledališkega kritika. Ocene niso brez ironije (n. pr.: Eisenböck je v svoji vlogi, igra namreč le sceno), sicer pa je pri družini, ki njen principal ni sodil med večje gledališke duhove, in je izkazovala le nekaj dobrih igralcev, bilo težko pisati duhovito kritiko. Saj pa tudi vloge zaradi pomanjkanja dobrih igralcev niso bile dobro zasedene in so v dramski igri morali pomagati celo pevci.

Težišče lista je v recenziji Schikanedrove igre »Der Bucentaur« in Kotzebuejeve »Srebrne poroke«. Recenzent pravilno ocenjuje Schikanedrovo, le na zunanjih efektih grajeno igro, ki paberkuje zlasti pri Schillerju, a presaja tudi od drugod. Današnja sodba se skoraj v ničemer ne razlikuje od sodbe takratnega recenzenta. Kotzebuejeva dela so sočasniki sprejemali kot mojstrovine in preko tega ni mogel niti naš recenzent, saj je živel v času Kotzebuejeve repertoarne samovlade. Vendar je opazil razvlečenost dejanja in nekatere nerodnosti ter jih umirjeno grajal. Umirjenost pa prekopi, ako je na sporedu

slaba igra. Kako neki bi mogel molčati, ko pa je namesto napovedane kakovostne igre prišlo na spored dolgovozno in dolgočasno skrupucalo, in so o tem zvedeli šele ob začetku predstave, ali pa se je na odru pojavil duh — podnevi — ker je strojnik pozabil zatemniti polnočno sceno! In občinstvo, ki je v tistih, rekli bi, idiličnih gledaliških časih tri ure prezebalo v nezakurjeni dvorani, si je ob taki priložnosti tudi moralo dati duška z izžvižganjem, čeprav je to bilo prepovedano.

Tako izvemo marsikaj originalnega in posrečenega iz takratnega ljubljanskega gledališkega življenja, drage pa so nam tudi izvirne sodbe o takratnih dramatikih Kotzebuj, Schikanedru, Perinetu, Pelzlu, Zieglerju, Sodenu idr., ki jih danes pozna samo še lokalna gledališka zgodovina, ki pa so bili takrat dakševna hrana vseh avstrijskih gledališč. Takratno repertoarno politiko in takratni okus je težko primerjati z današnjim, najboljša vzporednica bi še bili programi v današnjih biografih. Če naš recenzent ni soglašal z izbiro repertoarja in oficialnimi ocenami, je to le znamenje izbrušenega okusa Ljubljancanov, ki so pač imeli več možnosti, da si ta gledališki okus razvijajo in izboljšujejo, saj so lahko primerjali i doma i drugod.

Razumljivo je, da je taka kritika izzvala protiudarec, t. j. dolgo repliko režiserja Schantrochove družine. Ta očita recenzentu škodoželjno iskanje napak v »mojstrovinah« Ifflanda, Kotzebuj in Zieglerja, dalje netemeljito, protislovno in pristransko ocenjevanje, upravičeno pa se tudi spotakne ob anonimnost in kritiko igralcev, ki da je nestrokovna in brez otenkov. Frankenstein ne izbira besedi in gre v svoji ostrosti celo tako daleč, da imenuje ljubljanski »Theaterjournal« moralno tatvino. Njegov zaključek je, da gledališki list v taki obliki prej škodi kot koristi. Sklicuje se na dramatike Lessinga, Schinka, Engla idr., ki so res analizirali, poučevali in popravljali, ne pa samo brezobzirno trgali.

Frankensteinov odgovor, ki je izražal tudi mnenje pretežnega dela Schantrochove družine, je bil pač potreben kot samoobramba, kajti slabe kritike bi lahko škodile igralcem in družini pri bodočih angažmajih, saj so stanovi povsod zahtevali razen seznama igralcev in zasedbe vlog tudi priporočila. V hudem konkurenčnem boju za boljša in donosnejša zimovališča pa bi nasprotni kandidat kaj lahko zlorabil negativne ocene. Mislim, da je predvsem ta vzrok narekoval ostro, deloma utemeljeno, večinoma pa nezadostno podprto protikritiko. Nič namreč ne govori za to, da bi bila Schantrochova družina presegala povprečno sredino. Revna garderoba, večkrat nezadostna in neprimerna zasedba vlog, napake v režiji, slab izbor iger idr. so pač morali pripeljati do tega, da je družina imela slabe prejemke, da je občinstvo izžvižgalo to ali ono predstavo, ali da zaradi premajhnega števila gledalcev napovedane igre sploh niso mogli uprizoriti. »Theaterjournal« je nastal morda prav zaradi tega, da bi dvignil nizko umetniško razven Schantrochove družine. Toda spretna polemična »Apelacija«, morebitni vplivni zaščitniki družine, lahko da oziri na njen ne preveč rožnati položaj, verjetno pa tudi majhno zanimanje ali nezadostna podpora, so ustavili nadaljnje izhajanje ljubljanskega »Theaterjournala«.

Manjkajo nam zanesljivi podatki, kdo je tista anonimna družba, ki je ustanovila in izdajala prvi ljubljanski gledališki list. Iz nekega mesta »Apelacije« bi se dalo morda soditi, da je bil recenzent Nemeč, po službeni lestvici pa kopisî, vendar tega ne moremo overoviti. Prejkone pa je bila tista anon-

imna družba krožek ljubljanskih gledaliških diletantov — Gesellschaft von Theaterfreunden — ki je leta 1799 uprizorila v deželnem stanovskem gledališču Kotzebujevo štiridejanko »Die Corsen« in Ifflandovo burko »Komet«. Družina je štela šest moških in štiri ženske člane, katerih imena so se po srečnem naključju ohranila. Po poklicu so bili večinoma uradniki, člani meščanske garde, plesni mojster, dve vojaški šarži, poklici ženskih članov pa se večinoma ne dajo ugotoviti. Slovenski imeni sta samo Dreu in Kosta, od starih Linhartovih diletantov pa je ostala še »žena žlahtnega gospoda Garcarolita«, ki je leta 1789 igrala Sternfeldovko.

Tak je torej prvi ljubljanski gledališki list, ki je seveda bil tiskan v nemščini in ki je kmalu po ustanovitvi ustavil svoje izhajanje. Ta list je bil in ostal več kot pol stoletja edini znani poskus samostojnega ljubljanskega gledališkega časopisa. Gledališka kritika v Ljubljani se je razmahnila pravzaprav šele v tridesetih letih 19. stoletja in bi bila kaj lahko napolnila stolpce samostojnega lista, vendar so isti vzroki kot konec 18. stoletja — premajhen krog odjemalcev — onemogočali osamosvojitve. Zato so kritike ljubljanskih predstav izhajale v Laibacher Wochenblatt, v Illyrisches Blatt, v Laibacherici, v Kordeševi Carnioliji in v Bäuerlovi Theaterzeitung na Dunaju. Če se v takih, bolj zrelih in ugodnih razmerah ni mogel uveljaviti samostojni gledališki list, je tem manj verjetno, da bi bil izhajal v osemdesetih letih 18. stoletja, ko se je gledališka kritika v Ljubljani šele tipala na površje. Zato moramo vest o »Laibacher Theaterzeitung« okoli leta 1786 zavriniti kot nepotrjeno in neutemeljeno. Edinole »Theaterjournal« iz leta 1799 je redka priča vzklitja prve sistematične ljubljanske gledališke kritike. Kar je bilo pred tem, so le osamljeni, čeprav upoštevanja vredni poizkusi. Toda tudi ta prvi zavestni sunek v praznino lokalne gledališke kritike je bil po sili specifičnih ljubljanskih razmer koj v začetku paraliziran.

Dušan Ludvik

Popravek

Iz razlogov, ki so izven avtorjeve odgovornosti, so v razpravi dr. Vl. Schmidta »Pota naše pedagoške znanosti« (Naša sodobnost 1954, št. 9) ostale poleg mnogih manjših tudi naslednje tiskovne napake, ki občutneje kvarijo smisel, in sicer:

- str. 802, vrsta 7 od sp.: ignoriranju svojstvenosti — popravi v: ignoriranju otrokove svojstvenosti
- str. 805, vrsta 1 od sp.: Zanemarjeno je — popravi v: Zanemarjeno pa je
- str. 804, vrsta 15 od zg.: kako koristi — popravi v: kako naj koristi
- str. 805, vrsta 1 od zg.: nedavno politizacijo — popravi v: navedeno politizacijo
- str. 806, vrsta 7 od zg.: posnemati — popravi v: posneti
- str. 806, vrsta 19 od zg.: naših razmeroma — popravi v: našim razmeram
- str. 806, vrsta 5 od sp.: smotre pomeni — popravi v: smotre objektivno pomeni
- str. 807, vrsta 4 od sp.: Ne smemo — popravi v: Ne moremo
- str. 811, vrsta 6 od zg.: diagnostike — popravi v: diagnoze
- str. 815,* vrsta 12 od zg.: zahtevamo — popravi v: zahtevajmo
- str. 812,* vrsta 9 od zg.: ustvarjali — popravi v: ustvarjati
- str. 815, vrsta 5 od zg.: bo šele dobila — popravi v: bo šele tako dobila
- str. 815, vrsta 4 od sp.: z nacionalnim — popravi v: z racionalnim

* Po natisnani napačni paginaciji.